

**РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КОНТЕКСТІ
СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті автор вибудовує модель уроку розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності учня-читача як ціннісної категорії. Запропонована архітектоніка такого типу уроку української літератури враховує позиції спадщини В. О. Сухомлинського.

Author lined up the lesson's model of development of communicative-vocal competence of pupil-reader as a valued category. This offered lesson's architectonics is formed from positions of V.O.Sukhomlynsky inheritance.

Глобалізаційні процеси, які охопили весь світ, не можуть не впливати на формування нового типу особистості. Сьогодні важливо мати таку особистість, яка здатна легко ввійти у світ різних культур, налагодити діалогічні стосунки, які збагачуватимуть, сприятимуть бути толерантним, гуманним, конкурентоспроможним, успішним. Впливи й ризики, які викликані активним використанням різних засобів комунікації, применшили роль мовленнєвої культури й активної мовленнєвої діяльності молоді на живо. Більше часу вони проводять з комп'ютером, у віртуальному просторі, спілкуються в режимі смс-повідомлень, телефонному чи інтернетному. Відмовитися від цивілізаційних переваг, напевне, не є розумним, маємо тоді подумати, як вони слугуватимуть вихованню культурномовної особистості. Значна частина школярів вибудовують відповіді на уроках літератури, послуговуючись переважно підрядними частинами речення. Сприяють такій ситуації й нові програми як для загальноосвітньої, так і для профільної школи, де значимість уроків розвитку зв'язного мовлення, виразного читання знецінено шляхом зменшення кількості годин на таку діяльність учня-читача. Відсутність і недостатність складання/написання/підготовки творчих робіт (творів, проєктів), спеціальних занять із виразного читання художніх творів модерної і постмодерної літератури в старшій школі, масове використання тестової форми перевірки літературних досягнень учнів-читачів і завдань по формуванню риторичних навиків як результату підготовки дослідницького завдання з літератури тощо, тільки збіднюють духовно-естетичний світ молоді людини, формують у кінцевому результаті комплекс безмовної особи. Незадіяність невербальних засобів спілкування, применшення ролі емоційно-насиченого, контактного спілкування в групі, колективі тощо, монологічного або/і діалогу-полілогічного мовлення, здатності вибудовувати та вести дискусію, вступати в читацьку співпрацю з прочитаним художнім твором-автором-персонажами або виголосити промову – це, за нашим переконанням, наслідки непродуманих дій у системі літературної освіти школярів, порушення системи формування мовленнєвої компетентності, ігнорування спадщини науковців, методистів, які опікувалися названою проблемою. До цієї когорти вчених, які вибудували продуктивну систему розвитку мовлення учнів, належить Василь Олександрович Сухомлинський і досвід Павліської школи.

Для нас важливо, усвідомивши надбання В.О.Сухомлинського, переосмисливши роль традиційних уроків розвитку зв'язного мовлення, запропонувати сучасний понятійно-термінологічний апарат, озброїти ним учителя-філолога, розробити можливий варіант архітектоніки комунікативно-мовленнєвого типу уроку/заняття з літератури на компетентнісно-діяльнісній основі, визначитися, якою має бути реалізація аксіологічної змістової лінії літературної освіти.

Означена мета та завдання статті може започаткувати чергову дискусію щодо формування мовленнєвої культури й діяльності учнів засобами української літератури. Проблема розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності учня-читача в системі

літературної освіти не нова. Її основи закладалися В.О. Сухомлинським. Свідченням цього є численні дисертаційні дослідження, де автори намагаються всебічно усвідомити спадщину вченого і практика: різні напрями виховання особистості, в тому ж числі засобами літератури (естетичне виховання – Т. Будник, 1977 р., І. Наливайко, 2001 р.; ідейно-моральне виховання – В. Лоскутов, 1997 р.; розумове виховання – К. Кривошеєнко, 1978 р.; виховання шкільного колективу, особа і колектив – Р. Позинкевич, 1980 р., Г. Калмиков, 2000 р.; трудове виховання – Л. Сиднев, 1980 р., О. Соколовська, 1990 р.; патріотичне виховання – В. Свиридов, 1980 р., В. Кіндрат, 1998 р.; спільна виховна діяльність школи і сім'ї – Л. Бондар, 1984 р.; моральне виховання – Т. Когачевська, 1990 р.; гуманістичне виховання – Л. Мілков, 1987 р.; А. Кокеріль (Австрія), 1994; М. Мухін, 1995 р.; позакласна виховна робота – М. Манукян (Єреван), 1995 р.; Т. Остапівська, 1996 р.) та ін.

Окремо виділимо ті дисертаційні дослідження, які допоможуть переосмислити організацію роботи вчителя щодо формування мовленнєвої культури та діяльності школярів на уроках літератури: удосконалення уроку (В. Василенко, 1982 р.); керівництво дитячим читанням у бібліотеці (Г. Туюкіна, 1984 р.); естетична культура вчителя (К. Юр'єва, 1993 р.); педагогічна майстерність учителя (А. Луцюк, 1996 р.); розвивальне навчання (Н. Безлюдна, 1998 р.); розвиток пізнавального інтересу (М. Дубінка, 1998 р.); формування творчої особистості (Г.Бондаренко, 1999 р.), виховання школярів засобами слова (Г. Ткаченко, 2000 р.); забезпечення успіху в навчанні (Л. Ткачук, 2001 р.).

Для розуміння системи відомого педагога і вченого насамперед звернемося до першоджерел його спадщини. Вони мають бути тим орієнтиром, який допоможе переосмислити та оновити систему розвитку мовленнєвої діяльності учня-читача на уроках літератури.

«... знати літературу – це зовсім особливе поняття. У знанні літератури на перше місце висувається розуміння ідейних і естетичних критеріїв цінності художнього твору, глибоке особисте емоційно-моральне ставлення до естетичних цінностей. Викладачі літератури старших класів нашої школи ніколи не допускають, щоб учні читали за підручником про художній твір до ознайомлення з першоджерелом, тобто із самим твором. Це було б рівнозначно тому, якби людина стала читати про музику, сподіваючись досягнути її краси, не почувши жодного звука музичного твору. Тільки коли в свідомості учнів склалося уявлення про художні образи твору – моральне ставлення до героїв, явищ, подій – допускається читання підручника. Усі питання, що їх ставлять учням, потребують знання першоджерела» [1].

Наведене твердження вченого спирається на здобутки української етнопедагогіки, вітчизняних учених-педагогів, психологів, методистів, що етичне й естетичне треба закласти в мовленнєву діяльність унів-читачів як внутрішню потребу дитини творити добро і красу засобами мови, матеріалізувавши це у своєму власному продукті: усній відповіді, написаній творчій роботі, підготовленому літературно-мистецькому проєкті тощо. Якщо цього аксіологічного аспекту вчитель не приймає як аксіому, не демонструє своїми професійно-фаховими діями, то сподіватися, що це стане нормою для вихованців, буде дуже проблематичним.

Асиметрія між духовністю і матеріальністю, полонізація засобів масової комунікації творами, які більше культивують жорстокість, наше прагнення закласти нову систему цінностей для формування духовно-багатої, естетично розвинутої Я-особистості потребує реалізації аксіологічної змістової лінії. Компетентне професійно-фахове вирішення зазначеного компонента вчителями-словесниками сьогодні важко уявляється і в методиці недостатньо описано. Важливо в цій ситуації уникати однозначності в оцінках і в потрактуванні змальованих уявних картин дійсності в художньому творі, представлених персонажів, образів, появи в літературно-мистецькому процесі тої чи іншої особистості, яка світ змальовує не тільки в реалістичному вимірі. Якщо учень-читач/глядач/слухач стоятиме перед вибором: вартісне-примітивне, прекрасне-потворне і т. ін., а вчитель сприятиме виборіві чи/і побудові дитиною власної системи цінностей відповідно до її нинішнього

естетичного розвитку, то є певні гарантії формування розвинутої Я-особистості, яка житиме за тим стандартом, що сама спрогнозувала і нестиме відповідальність за зроблений вибір самостійно, не звинувачуючи нікого, що їй таку модель поведінки чи життя «нав'язали».

Як підтвердження вище викладеному, наведемо слова В.О.Сухомлинського: *«Треба так впливати на свідомість і почуття вихованців, щоб вони переживали привабливість добра і нетерпимість до зла, щоб уже в ранньому дитинстві їх полонила моральна краса людської поведінки, щоб дитина сама прагнула до щастя бути морально красивою ...*

Я намагаюся, щоб уже в ранній юності людина вміла думати над складними суспільно-політичними й моральними проблемами: обов'язок перед суспільством, людина і суспільство, вірність ідейним переконанням, несхитність у боротьбі за щастя людства, обов'язок і особисте щастя, вірність слову, відданість людині в особистих взаєминах, непримирність до зла, лицемірства» [2].

Сучасна система літературної освіти (програми, підручники, методика, технології) вибудована на компетентнісній основі.

Професійно-фахова діяльність учителя літератури має включати формування комунікативно-мовленнєвої компетенції читача як складової частини літературної компетентності випускника навчального закладу. Компетенція може бути компетентністю залежно від того, в якій ситуації це поняття вживається (за принципом: метод може бути прийомом і навпаки). Дефініція зазначеного поняття нами розуміється так: **компетенція комунікативно-мовленнєва** – здатність учня-читача до різновекторного виконання, відтворення літературного твору напам'ять або/і під час виразного, художнього читання, розказування; вміння матеріалізувати в усній або/і писемній формі шляхом конструювання зв'язної відповіді на запитання й завдання за текстом художнього твору, підготовки висловлювання за визначеною темою, проблемою, яка враховуватиме жанрово-стильову манеру письма прочитаного літературного тексту чи створення власного оригінального твору.

Вище зазначене дає нам право говорити, що в системі літературної освіти вчителі мають реалізувати ще одну змістову лінію, щоб сформувати компетентного (кваліфікованого, інтелігентного) читача, – комунікативно-мовленнєву. Комунікативно-змістова лінія літературної освіти школяра, учня-читача може включати: *розвиток зв'язного мовлення* – матеріалізація в усній або/і писемній формі шляхом конструювання зв'язної відповіді на запитання й завдання, за текстом художнього твору, підготовки висловлювання за визначеною темою, проблемою, яка враховуватиме жанрово-стильову манеру письма прочитаного літературного тексту чи створення власного оригінального твору; *виразне читання* – різновекторне виконання, відтворення літературного твору напам'ять або/і під час виразного, художнього читання, розказування; *риторична культура читача-дослідника* – виявлення знань із досліджуваної проблеми, демонстрування ораторських навичок, уміння пошуково-аналітичної діяльності читача як критика літературознавця під час усного виступу та писемного тексту наукового стилю.

Отже, оволодіння комунікативно-мовленнєвою компетентністю школярами має виявити рівень читацьких умінь щодо відтворення по пам'яті виучуваного твору, застосовуючи техніку виразного читання, уміння користуватися різними видами переказування, способами відтворення прочитаного. Наприклад, переказати сцену від імені літературного персонажа; запропонувати інший варіант розв'язки чи колізії, яка представлена автором художнього твору; увести іншу сюжетну лінію (літературного героя (-ів)), суголосну сучасним реаліям життям. Після вивчення теми «Міфи. Фольклорні твори різних жанрів і форм» учням можна запропонувати теми, а форму і жанр обрати самостійно. Наприклад: «Як козаки ввійшли в Інтернет», «Козаки-характерники ХХІ століття», «Двобій братів Котигорошків і Кличків»; підготувати розв'язку до повісті І.С.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» тощо.

Результат читацької діяльності школяра – це здатність побудувати усне чи писемне мовлення відповідно до жанрово-стильової манери письма автора. Тоді школяреві стає

зрозуміло, для чого він вивчав літературні жанри, роди, стилі тощо. А його читання (і напам'ять також) засвідчує його ж естетичний рівень сприймання і розуміння ідеї автора, закладену в художньому творі. Традиційною у свідомості та діях словесників залишається позиція, що завершення вивчення художнього твору має закінчитися написанням твору-роздуму. Компетентнісний підхід до професійно-фахової діяльності вчителя-словесника й школяра вимагає багатоаспектності у формуванні читацьких умінь і навиків. Вінцем одного з таких навиків є здатність учня підготувати творчу роботу (не тільки твір-роздум), яка буде враховувати і розкривати манеру письма митця, чи створити власний оригінальний текст, зрозумівши задум, ідею автора. Але за будь-яких обставин, необхідна система уроків розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, позакласного читання, літератури рідного краю (наприклад, як варіант по 2 години кожного виду щочверті, на рік – по 8 годин, які закладено було ще авторами програми Н.Волошиною, О.Бандурою).

Власне на це нас орієнтує В.О.Сухомлинський. Тож звернемося до першоджерел ученого:

1. *«Словесна творчість – це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ. З того часу, як слово стає для дитини інструментом, за допомогою якого твориться нова краса, дитина піднімається на нову сходинку бачення світу, досягає якісно нового етапу у своєму духовному розвитку. Їй хочеться у слові виразити своє захоплення, свій подив перед красою світу. Дитяча творчість починається з казки» («Слово рідної мови») [3].*
2. *«Чому казка розвиває мову і мислення сильніше, ніж будь-який інший засіб? Тому, що казкові образи яскраво, емоційно забарвлені. Слово казки живе у дитячій свідомості. Серце завмирає в дитини, коли вона слухає або вимовляє слова, що створюють фантастичну картину. Я не уявляю навчання в школі не тільки без слухання, а й без створення казки» [4].*
3. *«Рідна пісня розкривала перед дітьми слова рідної мови як безцінне духовне багатство народу. Завдяки пісні діти сприймали тонкість звучання слова» [5].*
4. *«І ... коли визначаємо тему для твору, треба конче дбати, щоб вона вже своїм формулюванням наштовхнула дітей до роботи над образним словом, давала їм змогу відчувати неповторну красу і силу рідної мови» («Слово рідної мови») [3].*

Реалізація ціннісної парадигми засобами різних предметів є важливою складовою формування «Я-особистості» дитини. Надзвичайно важливо, щоб це здійснювалося на всіх уроках, особливу роль тут відіграють уроки літератури та ті художні твори, що вивчаються в школі. На це орієнтують учителя й Державні стандарти літературної освіти, де аксіологічна складова потрактовується як *«опрацювання художнього твору в єдності його етичних та естетичних вимірів, спрямованість роботи над текстом на формування ціннісних орієнтацій і розвиток творчих здібностей особистості»* [1]. Розвиток творчих здібностей учитель зможе зреалізувати, коли в системі буде проводити уроки літератури, які за типом і різновидами можуть бути в такому варіанті: урок розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності (РК-МД): художнє (виразне) читання (виконання) текстів твору; складання та написання творчих робіт; творча, мистецька діяльність учня-читача; аналіз літературно-творчих робіт. Про такий тип уроку автор неодноразово писав у цілому ряді публікацій.

У даній статті представляємо можливий варіант моделі уроку розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності, власне вона й зорієнтує вчителя на архітекτονіку, композиційні та сюжетні складові такого заняття:

Архітектоніка, композиційні елементи та сюжетно-змістові лінії співробітництва вчителя-літератора з учнем-читачем за компетентнісно-діяльнісною парадигмою

Тип уроку: урок розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності (РКМ-Д) – підготовка, написання та аналіз робіт із розвитку мовлення.

Різновиди уроку (навчальні ситуації): а) художнє (виразне) читання текстів твору; б) складання та написання творчих робіт; в) творча, мистецька діяльність учня-читача; г) аналіз літературно-творчих робіт.

З а ч и н у р о к у

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

- 1.1. Особистісно значіма деталь, факт, приклад, сцена з художнього твору або/і життєвої ситуації про роль мови й мовлення в житті Людини-читача.

О с н о в н а ч а с т и н а

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

- 2.1. Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань.
 2.2. Визначення особистісно важливих цілей діяльності.
 2.3. Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами.
 2.4. Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань.

К у л ь м і н а ц і й н і м о м е н т и р о з в ' я з а н н я л і т е р а т у р н о - м и с т е ц ь к и х з а в д а н ь

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

- 3.1. Підготовка до складання/написання творчої роботи:
 3.1.1. Бесіда про види творчих робіт за художнім твором.
 3.1.2. Особливості написання/складання навчальних /контрольних творчих робіт.
 3.1.3. Знайомство з жанрово-стильовими та видовими особливостями творчих робіт.
 3.1.4. Ознайомлення з текстом/темами творчих робіт, можливими стильовими і жанровими різновидами.
 3.1.5. Прийоми збору біографічних, історичних, літературознавчих, мистецьких тощо відомостей для підготовки тексту роботи.
 3.1.6. Словникова та термінологічна робота для виконання творчих робіт.

3.2. Операційно-пізнавальна складова комунікативно-мовленнєвих дій учня-читача:

ПЕРЕКАЗИ ЗА ТЕКСТОМ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ: стислий переказ оповідання, казки, міфу тощо; докладний, вибірковий переказ сцени, картини, дій, епізоду й т. ін.; творчі: від імені літературного персонажа; від 1-ої-2-ої ос. однини, множини; за початком, із введенням нових персонажів, колізій і т. ін.; із власним варіантом експозиції, розв'язки тощо;	1. Навчальний переказ	1.1. Читання/попереднє знайомство з текстом переказу (за художнім твором). 1.2. Словниково-термінологічна робота. 1.3. Бесіда за змістом почутого/прочитаного. 1.4. Складання плану, сюжетної моделі роботи (колективно, у групах та індивідуально). 1.5. Лінгвостилістичний аналіз (коментар) тексту. 1.6. Повторне читання адаптованого тексту для переказу. 1.7. Підготовка чорнового варіанта переказу за різними типами, видами і формами. 1.8. Колективне та індивідуальне редагування тексту роботи. 1.9. Доопрацювання тексту переказу відповідно до виду і форми. 1.10. Переписування підготовленого варіанта роботи. 1.11. Самоперевірка й аналіз написаної роботи учнем-читачем.
	2. Контрольний переказ	2.1. Читання адаптованого тексту для переказу. 2.2. Коментар незрозумілих слів. 2.3. Самостійне складання плану, сюжетної моделі тексту роботи. 2.4. Повторне читання адаптованого тексту переказу за змістом художнього твору. 2.5. Написання переказу в чорновому варіанті з урахуванням обраного типу, види, форми. 2.6. Самоаналіз та удосконалення підготовленого варіанта. 2.7. Переписування контрольного переказу за художнім твором. 2.8. Самостійна перевірка підготовленого тексту переказу.

3. Аналіз контрольного переказу	<p>3.1. Вступна бесіда про необхідність удосконалення написаного.</p> <p>3.2. Загальна оцінка якості написаних переказів.</p> <p>3.3. Розгляд найкращих робіт, озвучення уривків.</p> <p>3.4. Колективний аналіз допущених у переказах типових недоліків і помилок.</p> <p>3.5. Самоаналіз помилок, змістових, мовленнєвих, фактичних, граматичних недоліків (використання кодованої таблиці «Основні види помилок, що трапляються в письмових роботах»).</p> <p>3.6. Лінгвістичний практикум: система вправ і завдань на подолання помилок.</p> <p>3.7. Узагальнення й систематизація літературних знань, читацьких навичок.</p> <p>3.8. Визначення диференційованих домашніх завдань до виконання наступних завдань із комунікативно-мовленнєвої діяльності читача.</p>	
Творча робота за текстом художнього твору	<p>Творча робота відповідно до родової, жанрово-стильової манери письма автора, типу мовлення, розвитку читача: складання текстів малої форми (міф, казка, переказ, оповідання тощо; підготовка експозиції до повісті, введення описів різного типу, нових персонажів; складання/написання/підготовка творів-роздумів, творчих проектів тощо)</p>	<p>4. Навчальна творча робота</p> <p>4.1. Уведення учнів-читачів у простір тем і форм майбутньої творчої роботи.</p> <p>4.2. Робота щодо вибору й осягнення теми та основної думки твору.</p> <p>4.3. Коментування тем, що їх учні не обрали.</p> <p>4.4. Заповнення понятійно-термінологічного поля учня-читача.</p> <p>4.5. Варіативне планування й моделювання змісту роботи за колективно обраною темою, проблемою, назвою.</p> <p>4.6. Колективне добирання епіграфа, складання плану, моделі, сюжетних елементів майбутньої роботи.</p> <p>4.7. Семінар-тренінг: підготовка варіантів частин роботи (експозиції, вступу, початку основної частини, введення нових сюжетних ліній, літературних персонажів, різних описів, мовних засобів тощо).</p> <p>4.8. Граматико-лексико-стилістичні вправи за похибками попередніх творчих робіт.</p> <p>4.9. Написання роботи на чернетці, удосконалення та саморедагування написаного.</p> <p>4.10. Доопрацювання та переписування підготовленого варіанта.</p> <p>4.11. Самоперевірка та самоаналіз творчої роботи.</p> <p>5. Контрольна робота</p> <p>5.1. Підготовка до контрольної творчої роботи:</p> <p>5.1.1. Ознайомлення з тематикою творчих робіт.</p> <p>5.1.2. Повторення жанрово-стильових та видових особливостей.</p> <p>5.1.3. Читання, аналіз, коментування й моделювання зразків робіт чи їх уривків.</p> <p>5.1.4. Граматико-лексико-стилістична робота.</p> <p>5.1.5. Наставови щодо виконання диференційованих домашніх завдань.</p> <p>5.2. Написання/складання контрольної творчої роботи:</p> <p>5.2.1. Стислий коментар до тематичного, жанрово-стильового різноманіття творчих робіт.</p> <p>5.2.2. Самостійне складання плану, проспекту, моделі творчої роботи, добирання епіграфа (за потреби), необхідних матеріалів.</p> <p>5.2.3. Написання роботи в чорновому варіанті.</p> <p>5.2.4. Саморедагування творчої роботи.</p> <p>5.2.5. Переписування остаточного варіанта тексту роботи.</p>

6. Аналіз контрольної творчої роботи	<p>6.1. Вступні зауваги щодо аналізу перевіреної роботи.</p> <p>6.2. Мотивація навчальної діяльності читача на вдосконалення написаного.</p> <p>6.3. Загальна характеристика якості виконання творчих робіт.</p> <p>6.4. Ознайомлення з найкращими роботами чи фрагментами (за згодою автора).</p> <p>6.5. Колективний, груповий та індивідуальний аналіз допущених недоліків і помилок (із використанням «кодованої таблиці»).</p> <p>6.6. Лінгвістичний практикум: вправи та завдання на подолання виявлених помилок.</p> <p>6.7. Самоаналіз та саморедагування творчих робіт.</p> <p>6.8. Визначення особистісно зорієнтованих домашніх завдань творчого спрямування.</p>
--------------------------------------	--

3.3. Інструктаж-консультація щодо подальшої творчої діяльності читача:

3.3.1. Нагадування про тексти, словники, літературознавчі та інші посібники, потрібні для складання/написання творчої роботи.

3.3.2. Відповіді на запитання учнів-читачів.

3.3.3. Поради вчителя щодо тематики і термінів виконання творчих робіт до наступної літературної теми.

3.3.4. Обов'язковий розподіл тем (за необхідності).

3.3.5. Теми, напрями творчих робіт за вибором учня-читача.

3.3.6. Перелік окремих тем, назв проєктів для кожного читача й індивідуального виконання тощо.

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

4.1. Рефлексія «Я-духовно-естетично збагачена особистість» ...

4.2. Варіативні завдання домашньої читацької роботи.

Р о з в ' я з к а у р о к у

V. Слово-епілог словесника

5.1. Роль редагування, самовдосконалення в читацькій діяльності школяра.

5.2. Необхідність, потреба творчої самореалізації учня-читача засобами підготовки літературно-мистецьких текстів.

Архітектоніка, композиційні елементи та сюжетно-змістові лінії співробітництва вчителя-літератора з учнем-читачем за компетентнісно-діяльнісною парадигмою

Тип уроку: урок розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності (РКМ-Д) – *художнє (виразне) читання текстів твору (опрацювання теоретичних понять із виразного читання; застосування засобів виразного читання; удосконалення умінь виразно читати художні твори; виконавська діяльність учня-читача: конкурс на кращого читця, оповідача; інсценування художнього твору).*

Різновиди уроку (навчальні ситуації): а) художнє (виразне) читання текстів твору; б) складання та написання творчих робіт; в) творча, мистецька діяльність учня-читача; г) аналіз літературно-творчих робіт.

З а ч и н у р о к у

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

1.1. Роль майстерного виконання творів у житті людини.

1.2. Виразне читання – внутрішня необхідність читача чи штучне копіювання артиста?

О с н о в н а ч а с т и н а

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

2.1. Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань.

2.2. Визначення особистісно важливих цілей діяльності.

2.3. Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами.

2.4. Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань.

Кульмінаційні моменти
розв'язання літературно-мистецьких завдань
III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

3.1. Актуалізація емотивно-інтелектуального досвіду учня-читача:

- 3.1.1. Первинне (самостійне або/і колективне) ознайомлення з текстом.
- 3.1.2. Обмін враженнями, думками від почутого (прочитаного) твору.
- 3.1.3. Відомості про автора та контекстне проникнення в текст.
- 3.1.4. Розгляд теми, жанрової особливості вирішення теми, форми викладу.
- 3.1.5. Своєрідність композиції, сюжету та з'ясування рефрену (за необхідності).

3.2. Формування емоційно-образної виразності учня-читця:

- 3.2.1. *Точка зору на образ як на втілення ідеї, задуму автора:* прийоми творення літературного персонажа (дії і вчинки; портретне зображення; мова дійової особи; пряма авторська характеристика; характеристика іншими героями; різні види деталей).
- 3.2.2. *Відтворення конкретно-чуттєвого уявлення про героя* (створення зримого образу героя; змалювання його зовнішності; виділення зовнішніх і внутрішніх рис; виявлення почуттів і переживань, настрою персонажа).
- 3.2.3. Розуміння літературного персонажа як основного джерела емоційного впливу (виявлення окремих засобів і прийомів, які впливають на уяву і свідомість читача: метонімія, метафора, аналогія, деталь тощо; асоціації, домисли, до малювання читача; роль допоміжних засобів у сприйманні й уявленні героя-людини; роль пейзажу та деталей для розуміння настрою, внутрішнього стану персонажа).
- 3.2.4. Аналіз і розуміння естетичних якостей твору (виявлення естетичних якостей літературного твору: образна форма відтворення предметів і явищ життя; емоційність змісту і форми та властивість пробуджувати думки й почуття; поява асоціацій, які пробуджують уяву, враження і спогади; образність і виразність мови художнього твору, яка досягається використанням поетичних засобів; виявлені настрої, почуття та переживання знаходять відбиття в змісті та компонентах (формі) художнього твору: портретна зарисовка, пейзажна замальовка, опис картин і подій (сцен, дій), авторські узагальнення, точка зору й оцінка автором, персонажем і читачем тощо).
- 3.2.5. Підтекст, його види та роль під час виконавської діяльності читця (прямий і прихований; роль деталі, натяку, мовленнєвої ситуації, риторичних засобів у розумінні-відгадуванні прихованого підтексту).

3.3. Етапи наскрізної словесної дії

та послідовного аналізу твору для виразного читання:

- 3.3.1. Поділ тексту на інтонаційно-змістові частини під час підготовки твору для виразного читання.
- 3.3.2. Підбір заголовків, образних назв до кожної частини тексту: план, інтонація, темп, виконавське завдання.
- 3.3.3. Постановка виконавського (творчого) завдання до кожної частини: що сповістити слухачам; які думки донести; які настрої та переживання викликати.
- 3.3.4. Підготовка мовної партитури відібраного тексту (твору) для читання/розказування.
- 3.3.5. Допоміжні засоби впливу на слухача та їх відбір: мелодична й темброва насиченість слова; міміка й жести; унаочнення до обраного тексту (уривку, картини, сцени, дії тощо).

3.4. Застосування засобів виразного читання

(з урахуванням родово-жанрової тканини художнього твору):

- 3.4.1. *Виконання попередньо означених читацьких дій учнем-читачем у співпраці з учителем літератури.*
- 3.4.2. Наскрізна словесна дія й послідовний аналіз тексту.
- 3.4.3. З'ясування жанрово-стильових особливостей тексту.
- 3.4.4. Бесіда про засоби виразного читання художнього твору.
- 3.4.5. Особливості виконавської майстерності читача відповідно до обраного твору.
- 3.4.6. Підготовка партитури виконання конкретно вибраного твору, тексту.

3.4.7. Тренувальні вправи та завдання для виразного читання частин твору.

3.4.8. Виконання цілісного тексту перед слухачами-учнями.

3.5. Удосконалення умінь виразно читати,
майстерно розповідати художній твір

3.5.1. *Виконання попередньо означених читацьких дій учнем-читачем у співпраці з учителем літератури.*

3.5.2. Наскрізна словесна дія, послідовний аналіз тексту (за частинами), виявлення виконавських особливостей.

3.5.3. Практикум із виразного читання (за самостійно обраним текстом; індивідуально, парами, у групі, колективно): усвідомлення виконавського завдання запропонованого уривку (тексту, твору); постановка виконавського завдання до читання обраного твору; поділ тексту на частини: план, інтонація, темп, виконавське завдання; підготовка мовної партитури виконання твору; прийоми заучування текстів напам'ять.

3.5.4. Представлення слухачам класу підготовлених до виразного читання творів.

3.5.5. Само (-взаємо) оцінювання, оцінювання вчителем виразного читання підготовленого твору за 12-бальною системою: читання (1-3 б.), кваліфіковане читання (4-6 б.), виразне читання (7-9 б.), художнє читання (10-12 б.) або для класів поглибленого вивчення літератури: кваліфіковане читання (1-3 б.), виразне читання (4-6 б.), майстерне читання (7-9 б.), художнє читання (10-12 б.).

3.6. Виконавська діяльність учня-читача:

конкурс на кращого читця, оповідача; інсценування художнього твору

Конкурс на кращого читця:

3.6.1. *I – підготовчий етап:* а) визначення теми, творів для читання; б) вибір творів, уривків, текстів; в) індивідуальні та групові консультації щодо відбору засобів виразності; г) формування групи журі; д) визначення показників і критеріїв оцінювання; е) підбір музичного супроводу для декламаторських виступів, наочного оформлення.

3.6.2. *Показники та критерії оцінювання декламаторів:* 1) вдалих підбір тексту, відповідність темі тощо (за необхідності); 2) ясність і правильність у відтворенні змісту прочитаного; 3) рівень передачі думок та почуттів автора; 4) емоційність, щирість та глибина почуттів; 5) виконавська культура читця: дикція, орфоепія, міміка, жести, поза декламатора; б) реакція аудиторії, культура спілкування зі слухачами, журі; 7) унаочнення та музичний супровід під час виконання (за бажанням і необхідністю). Виконавська діяльність декламатора може бути оцінена за такими рівнями: 0 б. – низький, 1 б. – середній, 2 б. – достатній, 3 б. – високий рівень. Загальна сума балів усіх членів журі ділиться на кількість показників і ділиться на 100.

3.6.3. *II – етап проведення:* а) вступне слово вчителя про конкурс, його мету, обґрунтування вибору теми, автора, текстів для конкурсу; б) виконавська діяльність читців: декламування підготовлених творів; в) коментування-пояснення свого вибору (за необхідності);

3.6.4. *III – підсумковий етап:* а) жестово-емоційна реакція залу, лаконічні оцінки почутого; б) оцінювання виконання творів членами журі; в) оголошення результатів, коментар членів журі; г) визначення та вшанування переможців; д) словесна оцінка учасників конкурсу, які не стали переможцями, відзначення їх читання за номінаціями: «за оригінальність виконання», «за високий рівень культури», «за щирість і глибину почуттів» і т. ін.; е) визначення учасників на конкурс декламаторів творів загальношкільного, районного, міського рівнів (за необхідності).

Інсценування художнього твору:

3.6.5. Орієнтовні етапи підготовки, показники та критерії оцінювання (див. вище).

3.6.6. Специфічні дії щодо підготовки інсценівки: а) відбір творів, уривків для інсценування; б) визначення назви майбутньої інсценівки; в) складання списку дійових осіб, їх стисла характеристика; г) підготовка ремарок, опису сцен, дій, місце і час подій, інтер'єр, екстер'єр тощо; д) ескізи (словесні) малюнки вигляду сцени, оформлення зали; е) письмова (колективно, самостійно групою, парою, індивідуально) підготовка сценарію інсценівки; є)

розподіл ролей; ж) представлення глядачам інсценівки; з) оцінювання глядачів, визнання успіху тощо.

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

4.3. Рефлексія «Я-духовно-естетично збагачена особистість» ...

4.4. Варіативні завдання домашньої читацької роботи.

Р о з в ' я з к а у р о к у

V. Слово-епілог словесника

5.1. Роль і значення виразного читання в житті людини, школяра.

5.2. Необхідність, потреба творчої самореалізації учня-читача засобами підготовки виразного виконання літературно-мистецьких текстів.

Запропоноване, за нашим переконанням, вибудоване в логіці концепції В.О.Сухомлинського. Адже Василь Олександрович уважав, що поетичної творчості треба вчити не для того, щоб виростити поетів, а з метою облагородити кожне юне серце. Досвід автора, колег засвідчив життєздатність спадщини В.О.Сухомлинського в ХХІ столітті. В 90-ті роки на основі творчого доробку відомого педагога було розроблено нами Концепцію «Школи радості, гармонії і краси», модель такого навчального закладу втілена була в практику роботи Котляревської середньої загальноосвітньої школи Жовтневого району Миколаївської області, де домінантою було художньо-естетичне виховання школярів у сільському доквіллі. Упродовж декількох років нами апробувався спецкурс для майбутніх учителів літератури та словесників-практиків «Спадщина В.О.Сухомлинського й інноваційні технології навчання: комунікативно-мовленнєва діяльність учителя літератури й учня-читача». Видано ряд публікацій, підготовлено статті, які виголошено було на конференціях, семінарах, педагогічних читаннях.

Ствердно можемо констатувати: набуток В.О.Сухомлинського знаходитиме логічне продовження та втілення в практику роботи науковців, словесників на сучасному етапі реформування літературної освіти школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державні стандарти базової і повної середньої освіти. Література (Проект) [Текст] // Освіта України. – 14 січня 2003. – №1–2. – С. 2-5.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976 – (у 5-ти томах / ред. колегія: О.Г. Дзевєрін (голова) [та ін.]).
3. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови / Василь Олександрович Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1-7.
4. Шуляр В.І. Твір: як до нього підготуватися (Психолого-педагогічний тренінг для дітей та викладачів-філологів) / Василь Іванович Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 1999. – № 3. – С. 33-38.
5. Шуляр В.І. Як удосконалити писемне мовлення учнів старших класів / В.І. Шуляр // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 5. – С. 60-62.
6. Шуляр В.І. Твір. Як до нього підготуватися / В.І. Шуляр // Українська мова та література. – 2001. – Ч. 19. – С. 1-3.
7. Шуляр В.І. Про систему розвитку зв'язного мовлення учнів на уроках літератури / В.І. Шуляр // Українська мова та література. – 2001. – Ч. 23–24. – С. 3–7.
8. Шуляр В.І. Як навчити школярів висловлювати свої думки? (орієнтовні програми розвитку мовлення на уроках літератури) / В.І. Шуляр // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. – № 4. – С. 165–170.
9. Шуляр В.І. Розвиваючи мовлення, формувати читачів (орієнтовне календарне планування уроків розвитку зв'язного мовлення, 9 клас, II семестр) / В.І. Шуляр // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 1. – С. 145–151.
10. Шуляр В.І. Спадщина В.О.Сухомлинського у фаховій підготовці майбутнього вчителя-філолога / В.І. Шуляр // В.О.Сухомлинський – майбутньому педагогу: [наук.-метод. посібник]. – Миколаїв: ІПОН, 2004. – С. 71-116.

11. Шуляр В.І. Про систему вивчення спадщини В.О.Сухомлинського майбутніми словесниками / Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Випуск 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 172-175.
12. Шуляр В.І. Спадщина В.О.Сухомлинського у просторі особистісно зорієнтованого навчання / Серце віддане дітям: [збірник науково-методичних статей до 90-річчя від дня народження В.О.Сухомлинського] / Упорядники О.В.Біляєва, О.І.Мельниченко. – Миколаїв: МОШПО, 2009. – С. 20-29.